

Šejla Arnautović¹

ASPEKTI TOTALITARIZMA U PLATONOVOJ IDEJI DRŽAVE

Sažetak

U ovom radu cilj je pokazati da li u Platonovoj filozofskoj misli, odnosno političkom programu, možemo pronaći elemente modernog totalitarizma slijedeći, prije svega, postavljeni poredak u državi, različite oblike vladavine i na kraju interpretacije Poppera i Taylora koji usko, na osnovu pomenutih stavki prilaze problemu totalitarizma. Prateći glavni zadatak teksta, započinjemo sa određenjem poretka staleža koji se uspostavlja spram posla koji pojedinci obavljaju, usklađenog sa naravnosti njihovih duša. Staleži se izdvajaju rastom države koja ima za cilj da opstane dobrom, zdravom i jedinstvenom. Potom, prelazimo na elemente koji se prepoznaju u prelasku između pet državnih uređenja, a koji nastaju kao posljedica bolesti izazvane narušenim poretkom među staležima. Narušeni poredak omogućava dolazak do klasnih ratova i ekonomskih razlika koje iniciraju siromašno i nezadovoljstvo. Prijelaz koji opisuje Platon započinje od aristokratije u timokratiju, potom iz timokratije u oligarhiju, zatim iz oligarhije u demokratiju, te naposljetku iz demokratije u tiraniju. I naposljetku, u završnom dijelu rada slijedimo Popperovo viđenje Platonovog uređenja i izgradnje države u okviru čega prepoznaje elemente modernog totalitarizma. Zadržavajući se na pravičnosti i mudrosti prikazat ćemo osnov sa kojeg je izrastao Popperov stav o ekstremnom totalitarizmu u Platonovoj državi. Popperov kritički osvrt praćen je interpretacijom Taylora koji objašnjava postojanje različitih vrsta totalitarizma i postavlja pitanje o kojoj vrsti totalitarizma govorimo kada posmatramo državu koju gradi Platon. Time ćemo se približiti karakteristikama, ciljevima i ideologijama koje totalitarizam može u sebi sadržavati.

Ključne riječi: totalitarizam, država, staleži, pravičnost, mudrost

¹ Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
sejla.avdic@ff.unsa.ba

I

Izgradnja države i propitivanje načina njenog funkcioniranja započinje s pitanjem o tome šta jeste pravičnost. Osnova iz koje proizilazi potreba razgraničavanja pravednosti, s jedne strane, jeste njena suprotnost nepravičnost koja se često pogrešno tumači ili nastoji lažno predstaviti u odori pravičnosti. Sa druge strane pravičnost, ako je vrlina, neizostavna je za postizanje sreće u ljudskom životu, stoga je nužno krenuti na put njenog određenja. Razlog zbog kojeg pravimo osvrt na sam početak dijaloga *Država* krije se u značaju pravičnosti za određenje da li u Platonovoj društvenoj zajednici možemo prepoznati totalitarizam kao oblik vladavine.

Pravičnost pojedinca u početnom ispitivanju čini se dalekom i sićušnom, time je onemogućen pristup i njeno određenje sa jasnoćom. Iz tog razloga Platon se usmjerava na izgradnju države koju možemo poistovjetiti sa velikim platnom na kojem je olakšano posmatranje pravičnosti, obzirom da je tada stvorena mogućnost većeg prikaza onoga što su njoj pripadajuće odrednice i karakteristike, a koje potom nastojimo prepoznati i u pravičnom pojedincu. Upravo oblikovanje i izgradnja države koju Platon izvodi postepeno trebalo bi nam dati uvid u potencijalne tragove ideje totalitarizma i ukazati na mjesta koja bivaju pogodna za njen razvoj.

Svojevrsno oblikovanje države započinje, prvenstveno, poradi osnovnih potreba koje svaki čovjek kao pojedinac treba zadovoljiti u korist vlastitog preživljavanja i očuvanja vrste. Obzirom da su potrebe višestruke i da su u stalnom procesu smjenjivanja, čovjek nije sposoban i dovoljno snažan da na njih samostalno efikasno odgovara. Ujedinjenje ljudi na jednom području kako bi olakšali sebi preživljavanje, što se ostvaruje u zajednici sa pojedincima koji će se međusobno pomagati i biti jedni drugima pomoćnici u životnim zadacima, grade državu. Svaki pojedinac u zajednici s težnjom efikasnog i kvalitetnog zadovoljenja potreba za hranom, skloništem, odjećom, obućom, oruđem i sl., trebao bi da ima jedan od zadataka koji je odgovarajući njegovim sposobnostima, a čijim obavljanjem postaje pomoćnik drugim sudionicima zajednice. Nakon što svaki pojedinac dobije zadatak koji će izvršavati, zajednica će usklađeno funkcionirati bez nedostataka u nekom od sektora osnovnih potrebe, a time će biti i postignuta zdrava država.

Sa raznolikim načinom zadovoljavanja potreba, ali i otkrivanjem bogatih izbora i težnji za udobnošću, dolazi do rasta države, jer ona zbog očuvanja uravnoteženosti

proizvodnje mora širiti svoje granice pristupom novih pojedinaca.² Proširenje granica podrazumijeva uzimanje teritorijalnih područja koja pripadaju susjednim državama, a to označava početak ratovanja koji povlači za sobom potrebu za vojskom čiji će zadatak biti isključivo ratovanje, odbrana od neprijatelja i očuvanje mira u samoj državi. Vojnici moraju prema svojoj naravi biti sposobni da razvijaju vještinu ratovanja i rukovanja oruđem, stoga zadatak kojim se vodi vojnik biva od neizmjernog značaja i po važnosti je iznad poslova koji obavljaju zanatlije. Narav vojnika Platon opisuje kroz poređenje sa plemenitim psom, ističući da obojca moraju imati razvijenu sposobnost zapažanja, praćenja zapaženog, ali i snažni kako bi mogli odgovoriti na potencijalne napade, pored toga moraju biti hrabri, odvažni, mudroljubivi i pitomi prema prijateljima.³

Sve navedene osobine koje vojnik treba razvijati oblikuju se kroz pažljivo vaspitanje i obrazovanje koje uključuje muzički i gimnastički sadržaj, ali i govore koje bi mogli podijeliti na istinite i lažne. Kako bi se razvio plemenit vojnik potrebno je sa obrazovanjem započeti od najranijeg doba, odnosno djetinstva, kada se djeci treba pažljivo pristupati sa mitovima, a potom prelaziti postepeno na muzičko i gimnastičko vaspitanje. Djeca kroz igru, a potom muziku usvajaju znanje o postupanju u skladu sa određenim kako pravilima, tako i zakonitostima što se odražava na pretpostavku za razvoj vrlina.⁴ U tom smislu, sadržaji kojima se njeguju duše djece mora biti prečišćen od primjesa koje prijetu narušavanju naravi duše, a u ovom slučaju odvažne i mudroljubljive duše vojnika.

Stoga, pored pomoćnika, odnosno zanatlija, upoznali smo se i sa drugim staležom u državi, a to su čuvari. Ovaj stalež, obzirom da po značaju zadatka koji obavlja nadilazi prethodni, mora se pobrinuti da u svoje redove, ali i u cijelu državu, ne dopusti ulazak ni bogatstva ni siromaštva. „...jer bogatstvo donosi raskoš i lenjost, i težnju za prevratom, a siromaštvo, opet, pored težnje za prevratom, ropski duh i rdave poslove.“⁵ Prisutno bogatstvo u državi, ako posmatramo stalež čuvara, učinit će ih nesposobnim za potencijalne borbe, a siromaštvo nemoćnim i nespremim za oružane borbe. Uvođenjem bogatstva i siromaštva u samu državu unosi se neuravnoteženost i neravnopravnost među

² Vidi više: Platon. (1993). *Država*. Beograd: BIGZ, str. 51-53.

Proširenje granica u državi mora se ograničiti, kako sa povećanjem ne bi izgubila na svojoj jedinstvenosti.

³ Vidi: Platon (1993). *Država*, str. 54-56.

⁴ Vidi: Ibid., str. 109.

⁵ Ibid., str. 105.

staležima, a time u granicama jedne države, kako kazuje Platon, proizvodi se veliki broj manjih.

U osnovi čuvar, sposoban za to po svojoj naravi, trebao bi paziti da država ne bude ni velika ni premala, ni bogata ni siromašna ili i jedno i drugo, on treba da nastoji održati državu jedinstvenom u cjelini. Pored toga, djecu koja se rađaju kao neupotrebljiva trebalo bi slati u druge države, a ona koja su sposobna za obavljanje zadatka koji im pripada po naravi trebalo bi predati čuvarima. Na taj način svaki pojedinac će biti u mogućnosti obavljati zadatak kojim doprinosi jedinstvenoj državi, odnosno funkcioniranje pojedinca, kako Platon piše, neće ovisiti isključivo od pomoći mnogih drugih.⁶

Platon teži tome da izgradi državu koja će u cjelini biti zdrava i srećna, jer samo tada možemo govoriti o pravičnoj državi.⁷ Dakle, ključno je da se uspostavi srećna cjelina, a ne da sretan bude samo neki od staleža u državi. Zdrava država potrebuje upravitelja koji će prije svega nadzirati i čuvati od promjene sadržaj vaspitanja i obrazovanja, odnosno muzike i gimnastike, jer u njegov zadatak ulazi da se kroz proces obrazovanja država jača iz generacije u generaciju. Pravilno sagrađena država, kako kazuje Platon, ujedno će biti mudra, umjerena, hrabra i pravična.⁸ Težnja je usmjerena u dolasku do pravičnosti, ali ispravan pravac na tom putu ne sadrži mogućnost skokovitog napredovanja nego pažljivog preispitivanja onoga na što se nailazi.

Preispitujući postojanje vrline mudrost u državi, Platon dolazi do staleža građana čiji je zadatak savjetovanje države o unutrašnjoj strukturi i preraspodijeli, ali i odnosu države spram ostalih država u neprijateljskom ili prijateljskom susretu. Dakle, savršeni čuvari posjeduju znanje o državničkom umijeću kojim treba biti zahvaćena država u cjelini.

Od mudrosti dolazi se i do vrline hrabrosti koja biva određena kao zaštita od mnenja. Tako da, hrabrosti se treba pridržavati kako se ne bi plašili prividno zastrašujućih stvari i da bismo stekli sposobnost prepoznavanja onoga u čemu se doista nalaze zastrašujući elementi. Hrabrost se neposredno vezuje za stalež vojnika koji u zaštiti države i građana pokazuju ono što su trebali steći kroz vaspitanje i obrazovanje.

⁶ Ibid., str. 107.

⁷ Vidi: Ibid., str. 103-104.

⁸ Vidi: Ibid., str. 112.

I naposljetku vrlina umjerenost kao korak do pravednosti tumači se, putem izreke, na osnovu čovjekove duše u kojoj ima ono što je njen bolji i gori dio. Umjerenost podrazumijeva ostvarenu prevlast boljeg dijela, čime će čovjek uspjeti doseći i očuvati sklad i harmoniju unutar duše, a to će biti vidljivo na njegovo djelovanje.⁹ Sklad i harmoniju ne postižu svi u državi, kako kazuje Platon, nego samo oni koji istrajavaju u slijeđenju ispravnog mnijenja, vodeći se umom. Kroz cijelu dobru i zdravu državu, sve staleže koji je čine, prožima se umjerenost čijim skladom svaki pojedinac treba biti zahvaćen. „...najispravnije da ovu saglasnost nazovemo umerenošću, znajući da je prirodna saglasnost boljega i gorega u tome ko treba da vlada i u državi i u svakom pojedincu.“¹⁰ U kontekstu saglasnosti koja se podrazumijeva s umjerenošću, ali i hrabrosti i mudrosti koje su svojstvene staležima čuvara i vladara, dolazimo do pravičnosti koju najbliže spoznajemo kada kažemo da je sadržana u tome da svako obavlja svoj posao. „...za državu smo rekli da je pravična ako u onim trima, prirodno datim vrstama ljudi, svaki pojedinac obavlja ono što mu pripada; umerena, međutim, i hrabra, i mudra da postaje blagodareći drugim sposobnostima i držanju svih tih ljudi.“¹¹ Dakle, u pravičnosti trebamo slijediti ono što je naravnost pojedinaca i spram toga odrediti sudjelovanje u zadacima čije ispunjenje jača i održava državu dobrom. Ukoliko pravičnost posmatramo sa aspekta pojedinca, kako kazuje Platon, ona će se razviti u onim dušima koje su postigle sklad, odnosno u kojima je razum uspostavio prevlast i vladavinu. Pravičnost u državi, odnosno u pojedincu, uvjet su za vođenje umstvenog života i razvijanje svijesti o značaju slijeđenja utisnutih umstvenih principa u zakone.

U tom smislu u Platonovom prikazu savršene države¹² imamo tri staleža, stalež zanatlija, vojnika i upravitelja – filozofa. Pored već navedenog glavnog zadatka upravitelja, filozof mora nadzirati vaspitanje i obrazovanje, utemeljiti zakone na znanju, te održati umjerenost u svim staležima. Zašto filozof treba vladati? Zato što kroz razboritost i težnju ka znanju uspostavlja sklad prvenstveno u sebi, a potom isti sklad nastojat će prenijeti na zakone i državu zahvaćenu u jedinstvu. „Filozof radije trpi

⁹ Vidi više: Ibid., str. 116-117.

¹⁰ Ibid., str. 118.

¹¹ Ibid., str. 122.

¹² U govoru o savršenoj državi misli se na državu koja je najbliža ideji države, jer kako kazuje Annas: „...nijedan ideal nikada ne može biti u potpunosti ostvaren; svijet koji doživljavamo nikada ne može biti primjer onoga što je savršeno, bezuvjetno i postojano pravedno.“ Annas, J. (1981). *An Introduction to Plato's Republic*. Oxford: Clarendon Press, str. 296.

nepravdu nego što je nanosi, on je taj koji hoće da ima vlast nad sobom, a ne da vlada nad drugim ljudima, shvatajući da su mnogi ciljevi kojima stremimo nepostojani i prolazni u odnosu na ono što istinski jesmo ili bi trebalo da budemo.“¹³ Slijedeći ispravnu skalu vrijednosti na kojoj je stremljenje vrlinama u osnovi usmjereno na dobro, filozof će biti u mogućnosti da u svojoj vladavini pomenutu skalu oblikuje i pretvori u razumljiv putokaz za svoje sugrađane.

II

Vrijednost i kvalitet državnog uređenja ovisit će od uspostavljenog poretka unutar države, a najviše od vladara koji bi trebao svojim umijećem uspostaviti suglasnosti i izgraditi putokaze za pojedince u društvu. „U pravednoj (skladnoj, uređenoj, dobro odmjerenoj) državi ni volja ni žudnja ne nastoje vladati, no kada njezin splet, zbog genetičke pogreške, popusti, a njezina se ravnoteža poremeti, pojavljuju se anomalije.“¹⁴ Dakle, ukoliko u državi bude uspostavljen prikazani poredak u prethodnom poglavlju, država će biti dobra, ali jednak poredak kada posmatramo vrline treba biti uspostavljen i u pojedincu kako bi bio sposoban oslušivati harmoniju i logos. Narušavanje uravnoteženosti u pojedincu odražava se na državu kao posljedica podrhtavanja temelja na kojima biva izgrađena, što ostavlja prostor za suspcituciju različitih, lošijih poredaka.

U državi može da postoji, prema Platonu, pet državnih uređenja koji, nakon što nastane razdor u predjelu vlasti ili kada ekonomski interes povuče vlastite posljedice, prelaze jedan iz drugog i prijete stvoriti neprestanu kružnu putanju propadanja.

Prvi prelaz je prelaz od aristokratije ka timokratiji, koji nastaje kao ishod narušenog poretka među staležima i poroda koji izrastaju njihovim mješanjem. Kako kazuje Platon: „...kad se gvožđe pomeša sa srebrom i bronza sa zlatom, nastaje od ove mešavine nejednakost i neskladna nejednoličnost koja, gdje god se pojavi, uvek stvara rat i neprijateljstvo.“¹⁵ Iz takve mješavne nastao je poredak u okviru kojeg duše gvozdenih i bronzanih bivaju usmjerene na materijalna bogatstva, a duše srebrenih i zlatnih na duhovna bogatstva i na narušeni stari poredak. Nakon međusobnih sukoba, jer svako teži

¹³ Deretić, I. (2014). *Platonova filozofska mitologija*. Beograd: Zavod za udžbenike, str. 176.

¹⁴ Guthrie, W. K. C. (2007). *Povijest grčke filozofije. Platon, čovjek i njegovi dijalozi ranijeg doba*, tom IV. Zagreb: Naklada Juričić, str. 503.

¹⁵ Platon (1993). *Država*, str. 241.

onome što je srodnije njegovoj duši, načinili su sporazum koji uključuje podjelu kuća i zemlje u vlasništvo pojedincima. Ovdje možemo prepoznati zadržane elemente ranijeg oblika vladavine, ali će se razvijati i znakovi koji ukazuju na novi prijelaz. Pokazuju se i dobre i loše strane uređenje, ako posmatramo čovjeka čija je duša jednaka ovom obliku upravljanja.

Timokratski čovjek okarakterisan je kao ohol, voli muziku i sluša je, ali mu je retorika slabo razvijena, spram slobodnih gradi blag odnos dok prema robovima biva surov, pokoran je prema upraviteljima i u isto vrijeme čezne za vlašću i počastima što ističe kroz ratne podvige, zbog nedostatka moći prosuđivanja i obrazovanja javljaju mu se sklonosti prema novcu koje ne moraju nužno biti izražene u mladosti.¹⁶ No, sklonosti prema novcu postaju bolest koja se hrani samo i isključivo prikupljanjem i skladištenjem što veće količine novca, vlastiti novac će pažljivo čuvati dok će tuđi bezobzirno trošiti na uživanja.

Platon kroz opis odrastanja timokratskog čovjeka, uz pretpostavku da potiče od dobrog oca, pokazuje značaj vaspitanja i obrazovanja, ali i bitnost prisutnog državnog uređenja kao i prijatelja koji se nalaze u okruženju onoga ko tek treba oblikovati svoju dušu. Kao što u državi jasno uviđamo prelaznu degeneraciju od boljeg ka manje boljem i na kraju lošijem državnom uređenju, tako isto i u pojedincu dolazi do propadanja koje onemogućava istinsku težnju ka dobru.

Iz timokratije propadanje se dalje odvija u oligarhiju, a nastaje kao posljedica nagomilavanja pojedinačnog bogatstva za čije trošenje mora doći i do promjene unutar zakona. Bolest prikupljanja i gomilanja novca načinjava ih takmičarima koji kao najvišu vrijednost postavljaju bogatstvo. „Društveni se ugled mjeri bogatstvom, zavist je vrlo raširena, a zakoni se izokreću radi dobiti.“¹⁷ Obzirom da je samo bogatstvo u centru, druge vrijednosti bit će zaboravljene, potisnute i duboko zakopane, jer će takmičarski nagon prepoznavati samo ono što jeste i što bi se moglo razumijevati kao vid bogatstva. „...Život i književnost daju nam mnogo primjera kako ljubav prema novcu čak više od ljubavi prema časti vodi u život koji je nezadovoljavajući kao cjelina jer je oblikovana

¹⁶ Vidi: Ibid., str. 242-243.

¹⁷ Guthrie, W. K. C. (2007). *Povijest grčke filozofije. Platon, čovjek i njegovi dijalozi ranijeg doba*, tom IV, str. 498.

opsjednutošću dobitkom...“¹⁸ Takav odnos odvodi ka propadanju u oligarhiju unutar koje na osnovu imovinskog posjedovanja određuje se stalež bogatih koji upravljaju državom i stalež siromašnih bez mogućnost sudjelovanja u vlasti. Tačnije, oni koji ne posjeduju bogatstvo, odnosno prihode do zakonski određene granice, kako piše Platon, ne mogu sudjelovati u vlasti.

Oligarhija nosi u sebi mnogo nedostataka,¹⁹ što samo ukazuje da stalni prelazi i udaljavanje od prethodnog oblika ne donose bolje nego samo pogoršavaju prisutno stanje u državi koja gubi na svojoj jedinstvenosti. Oligarhičan čovjek u novcu prepoznaje najvišu vrijednost, te tako svu svoju snagu upravlja u sticanje bogatstva. „Oligarhijskim čovjekom dominira želja za novcem, a njegov razum i duh prisiljeni su raditi samo u njegovim interesima.“²⁰ Spreman je na trošenje tuđeg novca, dok svoj štedi i štiti, a usmjerenost isključivo ka novcu udaljava ga od obrazovanja i istinske vrline i podstiče razgradnju njegove jedinstvenosti.

Prijelaz oligarhije u demokratiju nastaje zbog ravnodušnosti vladara koji u zoni percepcije ima samo vlastitu korist i dobit. Razuzdane mladiće podstiču da rasprodaju svoja bogatstva kako bi oni mogli za sebe pribavljati velike količine imovine, tako u državi raste broj zaduženih, ali i broj onih bez građanskih prava. Unutar ovakve bolesne države nalazi se država bogatih i država siromašnih, ogroman jaz koji ih dijeli utiče na njenu potpunu razgradnju u jednom od pravaca. Stoga će „...pomoću jedne druge oligarhijske države koju je pozvao drugi deo građana, ili neke demokratske države koju je pozvao drugi deo građana – i ona će se razboleti i boriti se sama sa sobom, dok će ponekad, i bez nekog spoljnog uzroka, doći do pobune i unutrašnjeg razdora.“²¹ Rezultat takve pobune jeste pobjeda siromašnog sloja koji je spremniji za borbu od bogataša, te će se uspostaviti novi oblik uređenja - demokratija. Dakle, „...vladari, slijepi za opasnost takve situacije zbog svoje prevelike strasti za bogatstvom, postaju meki zbog lijenosti i raskoši sve dok neki od tih mršavih, preplanulih i gladnih siromaha ne shvate da se ovi

¹⁸ Annas, J. (1981). *An Introduction to Plato's Republic*, str. 299.

¹⁹ Vidi više: Platon (1993). *Država*, str. 246-248.

²⁰ Annas, J. (1981). *An Introduction to Plato's Republic*, str. 299.

²¹ Platon (1993). *Država*, str. 252., 556e.

degenerici u stvari nalaze u njihovoj milosti.“²² Unutar ovog oblika uređenja, kako kazuje Platon, svi u državi imaju građanska prava, učestvuju u vlasti i vlast biraju pomoću kocke.

Demokratska država je slobodna država u kojoj se pojedincu ne određuje unaprijed kakav život treba da vodi, nego svako bira ono što mu se učini kao najboljim izborom u tom trenutku. Ovo uređenje se razlikuje od drugih i po tome što unutar njega postoje i sva druga državna uređenja koja su dostupna pojedincu na izbor.²³ Svi građani demokratske države bivaju jednaki i slobodni što je čini isprepletenu bezbrojnim različitim nitima raznolikih odluka pojedinaca.

Demokratski mladić neguje drskost, bezakonje, rasipništvo i bestidnost, jer se prvo tumači kao obrazovanje, drugo kao sloboda, treće poput velikodušnost i naposljetku posljednje u kontestu hrabrosti.²⁴ Poput same države koja funkcionira na principu prisustva različitih državnih uređenja kako bi se očuvala sloboda i jednakost među građanima, tako i u demokratskom čovjeku karakter se stalno razmnožava, te proizvodi čitav spektar različitosti koje čine jednog pojedinca.

Propadanje demokratskog uređenja nastupa zbog prekomjerne slobode koju uživa svaki pojedinac, jer prekomjernost slobode postepeno odvodi u njenu krajnost – ropstvo. U demokratskoj državi nailazimo na sloj onih koji su bogati, ali lijeni, rasipni i među kojima oni najbučniji teže ovladati u vijeću, skloni su prevarama da oduzimaju bogatstvo drugom sloji koji je po prirodi uredan i vrijedan i zbog svojih osobina dolazi do sticanja bogate imovine, te naposljetku imamo treći sloj koji sačinjavaju ljudi koji žive od svog rada i oni besposleni koji nemaju mnogo imovine.²⁵

Slojevita država koja uživa prekomjernu slobodu svakog staleža i pri tome vidljive ekonomske različitosti pokazuje simptome bolesti koji su se javljali i u prethodnim oblicima. Nemiri se začinju najčešće od strane onih kojima na prevaru bogati uzimaju imovinu za sebe, te ukradenom imovinom, jednim malim dijelom, nastoje odglumiti zabrinutost i pružanje pomoći trećem, najmnogobrojnijem, sloju.

²² Guthrie, W. K. C. (2007). *Povijest grčke filozofije. Platon, čovjek i njegovi dijalozi ranijeg doba*, tom IV, str. 499.

²³ Vidi: Platon (1993). *Država*, str. 253.

²⁴ Vidi: Ibid., str. 257.

²⁵ Vidi više: Platon (1993). *Država*, str. 260-262.; Guthrie, W. K. C. (2007). *Povijest grčke filozofije. Platon, čovjek i njegovi dijalozi ranijeg doba*, tom IV, str. 501.

Sloj siromašnih radnika, pod utjecajem nezadovoljnih koji teže zadržati imovinu, biva naveden protiv bogatih koji zbog zaštite zauzimaju stav oligarhije. Stoga se narod odlučuje slijediti zastupnika koji im obećava slobodu, ravnopravnost i bolje uvjete za život nakon što se oslobode jačanja bogatih. No, u tom stadiju ne uviđaju da slijeđenje zastupnika koji u osnovu samo teži ispunjavanju vlastitih prohtjeva odводи u tiraniju i na vlast dovodi tiranskog čovjeka. „Grad je 'tiranski' u smislu da je tiraniziran; to vodi netko tko nema pojma o dobrobiti grada....“²⁶ Tiranin stalno održava ratove kako narod ne bi izgubio potrebu za vođom, jer je to način na koji se održava na vlasti. Narod stalnim ratovanjima prelazi u robove, a oni koji bi se protivili tiranskom upravljanju bivaju uklonjeni na različite načine. Tiranin se plaši svih onih koji bi ga mogli skinuti sa vlasti i protiv njega povesti bunu, tako da i on sam u svojoj duši biva siromašan, neslobodan i robom.

Kroz sve faze propadanja duše koje odgovaraju državnim uređenjima možemo zapaziti da društvo i oni koji najbliže prilaze mladiću utiču na njegovu promjenu određujući mu puteve kretanja u zrelijem dobu. Dok samo društvo, kako Guthrie navodi, raspada se zbog prekomjernosti koja se njeguje kao dobro, izazivajući na taj način trajnu sljepoću i razjedinjenje države.²⁷ No, ako posmatramo i pojedinca i državu, možemo zaključiti da je stanje u državi odraz stanja duša pojedinca, jer na državi kao velikom platnu lakše vidimo zastupljene nijanse.

Naposlijetku, vraćamo se ponovo na Platonovu zdravu i dobru državu u kojoj imamo tri staleža unutar kojih se njeguju vrline i obavljaju poslovi sukladno prirodi duše kod pojedinca. Jedinstvena država u kojoj je vladar filozof neće doći do sukoba na vlasti niti će se formirati jaz ekonomskih različitosti među staležima, nego upravo suprotno, sklad, harmonija i u konačnici dobro bit će utkani u zakone koji će očuvati jak karakter države. U suštini „Nadmoćnost dobra nad svim drugima dalje je potvrđena činjenicom da iako bi mnogi ljudi odabrali činiti i posjedovati ono što izgleda pravedno i plemenito, čak i ako ono nije takvo, nitko nije zadovoljan ako posjeduje ono što izgleda dobrim. Svaka duša teži za onim što jest dobro i poradi toga čini sve što čini, sluteći da postoji

²⁶ Annas, J. (1981). *An Introduction to Plato's Republic*, str. 303.

²⁷ Vidi: Guthrie, W. K. C. (2007). *Povijest grčke filozofije. Platon, čovjek i njegovi dijalozi ranijeg doba*, tom IV, str. 500.

takva stvar iako ne može kazati što je ona.²⁸ Pomoću vladavine filozofa duše ostalih staleža slijedit će putokaz koji im neće dozvoliti da zalutaju i budu prepušteni svakojakim stranputicama. Ljudi su najsretniji kada u njima vlada razum i proizvodi užitak koji svaki dio duše potrebuje, a to je ishod obavljanja vlastite odgovarajuće uloge u životi i društvu.²⁹

III

Platon kroz opisane i nabrojane oblike vladavine opisuje zakon degeneracije koji zahvata društvo zbog njegove osjetljivosti u vladajućem poretku i ekonomiji koja zaokuplja pojedince. Odrastajući, Platon je očevdac stalnih previranja, ratovanja i nepravde koja društvo odvodi duboko u ambis. U filozofskoj misli koja zahvaća metafizičke, epistemološke i etičke aspekte, kod Platona nalazimo i čvrst politički aspekt na kojem se raskriva značaj pomenutih dijelova platoniškog mišljenja u cjelini. Stoga, prema Platonu, trebamo se kretati na svakom aspektu prema suštini same stvari, težeći onome što ona jeste, odnosno prema ideji u kojoj sudjeluje. Jednak princip primijenjen je i na državu, jer i država treba težiti ka ideji države s ciljem savladavanje načela prema kojem sve što nastaje mora i da propadne. S jedne strane, stalna smjena državnih uređenja gradi sve veću distancu od ideje države, a time se gubi snaga za osvrt ka suštini. Dok sa druge strane, pervertirana vrijednosna skala doprinosi opstanku na liniji propadanja. Uviđajući stanje u kojem društvo biva prepušteno zakonu propadanja, Platon prikazuju temelje za izgradnju zdrave i dobre države. Oružje za borbu i nadvladavanje zakona propadanja pronalazi u poretku koji zadovoljava narav svakog pojedinca i održava ga na pravcu slijeđenja onoga što mu je svojstveno uz pomoć filozofa koji kao vladar po prirodi svoje duše osigurava i čuva pravac moralnog i intelektualnog napretka društva, odnosno države. "Sokrat je osmislio režim u kojem nijedan građanin nema porodicu, i samim tim niko ne može biti nerazuman u ime porodice. Sokratov zahtjev da grad bude jedinstven jednak je zahtjevu da tijelo i sve što se na njega nadovezuje — vlasništvo i porodica — budu potpuno savladani. Ako to savladavanje nije moguće, tada ni takav grad nije

²⁸ Ross, D. (1998). *Platonova teorija ideja*. Zagreb: KruZak, str. 39.

²⁹ Vidi: Annas, J. (1981). *An Introduction to Plato's Republic*, str. 313.

moguć.³⁰ Iz toga proizilazi da zdrava i jedinstvena država oblikuje se spram odnosa pojedinca koji na nju utiču kroz odraze svoje duše.

Zahtjevi Platonovog političkog programa, kako piše Popper, mogu se tumačiti sa dva stajališta i to sa idealističkog i naturalističkog. Idealistički je vođen paradigmom 'zaustaviti promjene na političkog pozornici', a naturalističko stajalište acenat stavlja na 'povratak ka prirodi' čime će se razvijati vladavina mudrih.³¹ Oba stajališta su duboko ukorijenjena u samoj ideji izgradnje države i to kao prvotne kopije ideje države, ali koraci i načini njene izgradnje pobuđuju kod nekih interpretatora pitanja o postojanju elemenata modernog totalitarizma u okviru Platonovog političkog programa.

Popper prateći politički program u Platonovoj izgradnji države zaključuje o postojanju karakteristika koje upućuju elemente modernog totalitarizma.³² Segmenti koji doprinose takvom mišljenju su stroga podjela na klase i odvajanje vladajuće klase, identificiranje sudbine države sa sudbinom vladajuće klase, vladajuća klasa nazire i upravlja vojnim vrlinama i obukama, strogo nadziranje vaspitno obrazovnog sadržaja i postupka, potom samodovoljnost države u kojoj je uspostavljena ekonomska autarhija.³³ S druge strane, postoje i interpretacije koje odbacuju dovođenje Platonove filozofske misli u vezu sa totalitarizmom, zbog političkog cilja kojem se teži u svrhu postizanja sreće pojedinca, tačnije pravičnosti i u duši i u državi, te interpretacije koje tematiziraju oblik totalitarizma o kojem možemo govoriti u kontekstu Platonove države.

U dijalogu izgradnja države započinje s pitanjem o tome šta jeste pravičnost. Postepenim kretanjem i razmatranjem vrлина umjerenosti, hrabrosti, mudrosti dolazimo do pravednosti kao vrline na osnovu uspostavljenog sklada koji se u državi postiže time što svako obavlja posao koji mu je po naravi srodan. Na tom pravcu, određenje pravičnosti u kontekstu posmatranja pojedinca proizilazi iz prevlasti razumskog dijela koji doprinosi očuvanju harmoničnog stanja. Popper, slijedeći svoju tezu da u Platonovoj

³⁰ Plato. (1991). *The Republic*, trans. Allan Bloom. New York: Basic Books, str. 387.

³¹ Vidi: Popper, K. (1998). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. Tom I. Sarajevo: Pravni centar Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, str. 125.

³² U totalitarnim državama, Taylor primjećuje da dolazi do podudarnosti dvije glavne odrednice, a to je autoritarnost i ideologija. Prema autoritarnosti obični građani nemaju pravo na značajnije učešće u političkom životu, dok ideološki aspekti imaju za cilj razvoj i promicanje određenih vrijednosti od strane jedne osobe, više osoba ili kroz institucionalna sredstva. Vidi: Taylor, C. C. W. „*Plato's Totalitarianism*“ in Fine, G. (1999). *Plato 2, Ethics, Politics, Religion, and the Soul*, Vol 2. USA: Oxford University Press, str. 280.

³³ Vidi: Popper, K. (1998). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, tom I., str. 125-126.

filozofskog misli nailazimo na elemente modernog totalitarizma, razmatra prije svega pravičnost kao sinonim za ono što bi trebalo biti u interesu najbolje države, a što se očituje u zaustavljanju propadanja uz pomoć stroge klasne podjele u kojoj se uspostavlja određena klasna vladavina.³⁴ Prema Tayloru „...Popper Platonu pripisuje apsurdno gledište da interes države sastoji se u njezinu imunitetu od promjena.“³⁵ No, Popper svoj stav temelji na tome da se pravičnost uvodi kako bi se očuvale granice svakog staleža, tačnije da bi se podcrtalo kako niži staleži ne mogu prelaziti u više, jer bi se tim prelaskom zamijenio posao pojedinaca i država bi bila otvorena za propadanje, odnosno nepravičnost. „Jer načelo da svaka klasa mora voditi računa o vlastitom poslu znači, kratko i grubo, da je država pravična ako vladar vlada, radnik radi i rob robuje.“³⁶ Dakle, Popper u Platonovom određenju pravičnosti uviđa postojanje privilegiranog statusa u višim staležima kako se udaljavamo od staleža zanatlija, a osnova totalitarizma ukorijenjena je u upravljanju jedne klase. No, ako posmatramo postojeći poredak kroz dijalog *Država* uvidjet ćemo da on uspostavlja društvo koje opstaje bez podrhtavanja i klasnih ratova, bivajući ekonomski neopterećeno bez stvaranja dubokog siromaštva u materijalnom kontekstu, ali njegujući uporedo i sferu duhovnog bogatstva. Upravo bolesti države nastaju kada oni čija duša nije snažna da uspostavi vladavinu razum u svojim prostorima, odlučno i bez osvrta na cjelinu života i istinske vrijednosti, preuzimaju funkciju vladara. Iako Popper pravičnost koju određuje Platon vidi ne kao jednakost nego kao nejednakost iz koje isijava kolektivna sebičnost koja ima ulogu u punoj zaštiti vladajuće klase,³⁷ ipak ne trebamo izgubiti iz vida da svaki pojedinac kroz vaspitanje i obrazovanje u početnom stadiju prolazi kroz jednak sadržaj koji utiče na duše spram njenih naravi.

Prije nego što pređemo na ideju mudrosti koju dalje tematizira Popper, potrebno je vratiti se na mjesto kojem je pridao akcenat u svojoj kritici Platona, a to je zaustavljanje propadanja kao jedini interes države. Taylor ističe da za Platona promjena nije nužno zlo, što se iscertava kroz ponovnu obnovu društvene zajednice nakon potopa ili pak oslobađanju zarobljenika iz pećine i njihovo kretanje ka osvjetljenom mjestu.

³⁴ Vidi: Ibid., str. 129.

³⁵ Taylor, C. C. W. „*Plato's Totalitarianism*“ in Fine, G. (1999). *Plato 2, Ethics, Politics, Religion, and the Soul*, Vol 2, str. 285.

³⁶ Vidi: Popper, K. (1998). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, tom I, str. 130.

³⁷ Vidi više: Ibid., str. 151.

Zaustavljanje promjene nije isključivo u interesu stabilnosti države, jer je stabilnost nešto što je dobro po sebi, nego u dosezanju idealnog stanja koje je savršeno.³⁸ Shodno tome, izgradnja države odvija se s ciljem približavanja ideji države što podrazumijeva dolazak do suštine same stvari.

Nakon pravičnosti, Popper tematizira ideju mudrosti za koju možemo reći da posredno odgovara na pitanje o tome koja klasa treba biti vladajuća. Izdvajajući najmudrije kao jedine vladare države, Platon, smatra Popper, nastoji zaustaviti propadanja i promjenu, ali ujedno time guši potencijalne kvalitete i inicijative koje trpe zbog tereta stroge selekcije mudrih. Tačnije, „...on se nadao da će zaustaviti političku promjenu preko institucionalne kontrole nasljeđivanja u vodstvu. Kontrola je trebala da bude obrazovna, zasnovana na autoritarnom shvatanju učenja - na autoritetu učenog stručnjaka, i “čovjeka provjerene čestitosti”.“³⁹ Obzirom da se filozof razlikuje od drugih staleža sposobnošću propitivanja, promišljanja i stalne težnje ka istini⁴⁰, te da nemaju žudnju prema vladavini državom nego bivaju upućeni na vladanje, prije svega, nad samim sobom. Platon u njima iz tog razloga prepoznaje stabilni stub države koja je najbliža, kao kopija, ideji države, jer filozof putem dijalektike može da tračke vječnosti utka u državu kako bi joj pružio stabilnost i nadvladavanje zakona propadanja.

Nužno je razgraničiti ulogu filozofa u društvu. U primitivnom obliku polisa pojedinci su se udruživali kako bi ostvarili za sebe dio eudaimonije koja se može razumijevati, kako Taylor kazuje, kao materijalno podnošljiv život. „Kako se rad razvija, ovo koncepcija eudaimonije zamijenjena je sofisticiranijom koncepcijom eudaimonije kao psihičke harmonije, tj. potpuno vrijednog života koja se sastoji od integracije osobnosti u potrazi za intrinzično najpoželjnijim ciljevima.“⁴¹ Građani primitivnog polisa u stanju su postaviti i razumijevati važnost navednog dijela eudaimonije, ali kada govorimo o idealu i sofisticiranoj eudaimonije tada je potrebno da onaj koji razumije značenje najviših dobara, a to je filozof, preuzme kompas i odredi pravac. Filozof

³⁸ Vidi više: Taylor, C. C. W. „*Plato's Totalitarianism*“ in Fine, G. (1999). *Plato 2, Ethics, Politics, Religion, and the Soul*, Vol 2, str. 286.

³⁹ Popper, K. (1998). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, tom I, str. 184-185.

⁴⁰ Popper uvida kontradiktornost u definiciji filozofa i filozofa-kralja, jer prema definiciji on je u stalnoj težnji ka istini, dok filozof-kralj u korist države i svog naroda može se poslužiti i lažima. No, ne trebamo zaboraviti da Platon u procesu vaspitanja i obrazovanja djece, a u što bi trebale biti uključene i nezrele duše, uvodi i istinite i lažne govore kako se ne bi duše izgubile pred sadržajem koji nisu u mogućnosti razumijeti.

⁴¹ Taylor, C. C. W. „*Plato's Totalitarianism*“ in Fine, G. (1999). *Plato 2, Ethics, Politics, Religion, and the Soul*, Vol 2, str. 290.

određuje pravac, piše Taylor, imajući u mislima unaprijed postavljen cilj, a to je promicanje individualne eudaimonije.

Postavljena i uređena država, kako je prikazano u prvom poglavlju, jeste pravična država koja kroz svoju pravičnost otvara prostor za skladno i sretno društvo. Prema ideologiji koja je zastupljena u dijalogu, kako piše Taylor, možemo govoriti o totalitarnoj državi, ali potrebno je odrediti o kakvoj totalitarnoj državi je riječ. Razlike koje postoje u oblicima totalitarnih država sadržane su u ideologiji, odnosno vrijednostima koje nastoji promicati i na kojim teži razvijati bitne segmente društva.

Prva vrsta totalitarizma dobrobiti pojedinca podređuje državi u cjelini, a kada se govori o dobroti ima se u vidu moć, prestiž i sigurnost na što ideologijom građani bivaju upućeni. Građani u ovoj vrsti totalitarizma su resurs države.⁴² U drugoj vrsti totalitarizma dobrobit pojedinca ne uzima se kao reusur ili se razmatra kao potencijalna žrtva ako je u korist države. „Ovaj oblik totalitarizma može počivati na viđenju pojedinca kao suštinskog dijela organskog društvenog jedinstva, i stoga kao entiteta čiji ispravno funkcioniranje, a time i njegovo dobro stanje, definira se kao njegov doprinos dobrobiti cjeline.“⁴³ Njegovo dobro tumači se kao doprinos državi, piše Taylor, zato ga treba usmjeriti na razvijanje sposobnosti koje su mu svojstvene po naravi kako bi se postigao ishod najboljeg stanje pojedinca. Treća vrsta totalitarne države, za razliku od prethodne dvije koje na prvo mjesto postavljaju državu, funkciju i cilj u potpunosti podređuje pojedincu. „Građani države ove vrste podvrgnuti su totalitarnoj vlasti za svoje vlastite dobro; opravdanje za to podvrgavanje je njihova nesposobnost da postignu dobro za sebe, bilo zbog intelektualne nesposobnosti pojedinca, slabost karaktera, ili kolektivne političke nesposobnosti.“⁴⁴ Država je zaštitnik građana i ideološki upućena na promicanje znanja, vrlina, sreće kao putokaza za stalno viđenje dobra. Stoga ova vrsta totalitarizma ima humanističke i teleološke karakteristike koje se pokazuju kroz odnos spram individua u društvu.⁴⁵

Taylor ističe da je Popperova kritika upravljena na dokazivanje kako je Platon pristupio skiciranju poretka u državi na antihumanistički način i primijenio prvu vrstu

⁴² Vidi: Ibid., str. 282.

⁴³ Ibid., str. 283.

⁴⁴ Ibid., str. 283.

⁴⁵ Ibid., str. 284.

totalitarizma koja se može tumačiti kao ekstremni oblik uređenja i to bez da je uzeo u razmatranje različite vrste totalitarizma koji prema vrijednosnim skalama ne moraju nužno biti loši po pojedinca ili niži stalež.⁴⁶

IV

Platonova država, koja je utemeljena na tri staleža koje sačinjavaju zanatlije, čuvari i vladari-filozofi, proizvela je kod nekih interpretatora sumnju u ekstremni oblik totalitarizma prema kojem vladajuća klasa čini sve u interesu države. Tačnije, djeluju prema interesu koji se u konačnici izjednačava sa njihovim vlastitim interesom.

U radu je pokazano da Platonova država, na tragu Taylora, jeste totalitarna država u kojoj prevladava vrsta totalitarizma koja na prvo mjesto postavlja društvo. Ideologija na kojoj država raste i razvija se u ovoj vrsti upućena je na promicanje vrijednosti koje se ogledaju u znanju, vrlini, sreći i u konačnici približavanju najvećem Dobru. Država preuzima zaštitnu ulogu u odnosu prema pojedincu i sav interes koji se nastoji postići kroz zakone države i pravičnost kojoj se neprestano teži, jeste sreća i dobro pojedinca kao opće kategorije.

Ključnu ulogu u idealnoj državi koja zastupa, humanističku i teleološku teoriju ima vladajuća klasa – filozofi. Filozofi ne žele nametati naprosto pravila i zakone nižim staležima ili koristiti se njima kao resursima države, nego iznalaze načine da oblikuju i na prava mjesta postave razumljive putokaze za kretanje pojedinaca ka sreći i dobru.

U tom smislu, govoriti o Platonovoj idealnoj državi u kontekstu ekstremnog totalitarizma biva pogrešno, kako smo vidjeli slijedeći Taylora, te upućuje na potencijalno nedovoljnu analizu ili pak uvid sa drugih stajališta koja ne podrazumijevaju osvrt na ključne elemente u kojima se očituju neizostavni humanistički i teleološki elementi.

⁴⁶ Vidi: Ibid., str. 284-285.

Bibliografija

1. Annas, J. (1981). *An Introduction to Plato's Republic*. Oxford: Clarendon Press.
2. Deretić, I. (2014). *Platonova filozofska mitologija*. Beograd: Zavod za udžbenike
3. Guthrie, W. K. C. (2007). *Povijest grčke filozofije. Platon, čovjek i njegovi dijalozi ranijeg doba*, tom IV. Zagreb: Naklada Juričić.
4. Plato. (1991). *The Republic*, trans. Allan Bloom. New York: Basic Books.
5. Platon. (1993). *Država*. Beograd: BIGZ.
6. Popper, K. (1998). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, tom I. Sarajevo: Pravni centar Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine.
7. Ross, D. (1998). *Platonova teorija ideja*. Zagreb: KruZak.
8. Taylor, C. C. W. „*Plato's Totalitarianism*“ in Fine, G. (1999). *Plato 2, Ethics, Politics, Religion, and the Soul*, Vol 2. USA: Oxford University Press.

ASPECTS OF TOTALITARIANISM IN PLATO'S IDEA OF THE STATE

Abstract

This paper aims to examine whether elements of modern totalitarianism can be found in Plato's philosophical thought, particularly in his political program, by primarily analyzing the established order within the state, various forms of governance, and finally, the interpretations of Popper and Taylor, who closely approach the problem of totalitarianism based on these aspects. Following the main objective of the text, we begin by defining the class structure, which is established according to the tasks individuals perform, aligned with the nature of their souls. These classes emerge with the growth of the state, which seeks to remain good, healthy, and unified. Next, we analyze the elements present in the transition between five forms of government, arising as a consequence of disorder among the classes. The disrupted order leads to class struggles and economic inequalities that cause poverty and dissatisfaction. Plato's described transition starts from aristocracy to timocracy, then from timocracy to oligarchy, from oligarchy to democracy, and ultimately from democracy to tyranny. Finally, in the concluding part of the paper, we follow Popper's view of Plato's state and its construction, where in he identifies elements of modern totalitarianism. By focusing on justice and wisdom, we illustrate the foundation upon which Popper's stance on extreme totalitarianism in Plato's state is based. Popper's critical perspective is accompanied by Taylor's interpretation, which explains the existence of different types of totalitarianism and raises the question of which type is relevant when examining the state Plato constructs. This approach allows us to approach the characteristics, goals, and ideologies that totalitarianism may encompass.

Keywords: totalitarianism, state, classes, justice, wisdom

⁴⁷ University of Sarajevo – Faculty of Philosophy
sejla.avdic@ff.unsa.ba